

LEVADITI, RÖMER — en wie er meer, al dan niet tot propaganda der zijketentheorie, de bij het eigen experimenteele onderzoek verwerkte literatuur in overzichtsvorm ten dienste van belangstellenden hebben doen uitgeven — maakt het boek van JACOBY een goed figuur. Wel mist het evenals de anderen den persoonlijken stempel, die de werken van METCHNIKOFF en EHRLICH zoo aantrekkelijk maakt; maar de degelijke bewerking in luchtigen stijl doet de lezing leerzaam en aangenaam zijn.

Referent moet één ding betreuren: de beknoptheid van behandeling der bijzondere onderwerpen. Aan een kritische bespreking van de kunstmatige immuniseering bij diphtherie, pest, typhus, lyssa, en — ter wille van het principe — bij miltvuur en vlekziekte, heeft de in dit vraagstuk belangstellende medicus al evenzeer behoefte, als aan het overzicht der experimenteele gegevens, waarop de leer der immuniteit berust.

J. J. VAN LOGHEM.

Onvereenigbaarheid van geneesmiddelen, door C. SLEESWIJK.
Tweede vermeederde druk. Bussum J. A. SLEESWIJK, 1906.

Aan mijn aankondiging van den eersten druk (dit *Tijdschrift* 1901 Dl. I blz. 384) heb ik slechts toe te voegen, dat in dit nuttige boekje de vermeederding niet slechts het aantal bladzijden en hun formaat betreft, maar zeer zeker ook het aantal wetenswaardigheden. Met het oog op het doel van het boekje is intusschen bij alle vermeederding maat gehouden. Het register is niet meer „miswijzend” zooals in den eersten druk, en de letter zoowel als de kleur van het papier zijn aangenamer voor het oog. De aanschaffing van het boekje zij den collega's warm aanbevolen.

PINKHOF.

PARTICULIERE CORRESPONDENTIE.

DE HISTORISCH-GENEESKUNDIGE TENTOONSTELLING TE BERLIJN.

Vergunt mij in het *Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde* enkele notities te geven der tentoonstelling „der Geschichte der Medizin in Kunst und Kunsthandwerk”, welke door het initiatief van het Ministerie van Onderwijs te Berlijn tot stand is gekomen, ten doel hebbende een beeld te geven van de ontwikkeling der geneeskunde.

Een aanleiding tot deze historische collectie, welke voor slechts korten tijd is gevormd, gaf de opening van het „Kaiserin Friedrichhaus”, de stichting, welke de bevordering der geneeskundige „Fortbildung” beoogt en daartoe o. a. een permanente expositie van medische gebruiksartikelen heeft georganiseerd, terwijl beroemde geneeskundigen zullen worden uitgenoodigd hier voordrachten te komen houden.

De historische expositie staat onder de hooge bescherming van het „Zentral-Komitee für das ärztliche Fortbildungswesen in Preussen”, waarvan von BERGMANN voorzitter is, terwijl de samenstelling was opgedragen aan dr. EUGEN HOLLÄNDER, chirurg te Berlijn.

HOLLÄNDER is een in de kunstwereld welbekend man, zelf de gelukkige eigenaar eener kostbare kunstverzameling, waarin men de fraaiste kunstschatten, op zijn verre reizen verzameld, aantreft, getuigende niet alleen van zijn groote kennis, maar tevens van zijn fijnen smaak.

In zijn lang niet gemakkelijke taak werd HOLLÄNDER bijgestaan door prof. KUTNER, den directeur der „Staattlichen Sammlung ärztlichen Lehrmittel“.

Voor een algemeene mediko-historische tentoonstelling, zooals aanvankelijk het plan was, bleek al ras de beschikbare ruimte veel te klein te zijn; vandaar dat men zich heeft beperkt tot het bijeenbrengen van voorwerpen, die, van belang voor de studie der historia medicinae, tevens in eenige betrekking staan tot de kunst of het kunsthandwerk. „Lehrmittel des Geschichtsunterrichts sollen diese Sammlungen sein oder werden; der junge Mediciner wird sich z. B. eines PETER CAMPER besser und freudiger erinnern, wenn er seine Handzeichnung kennt, seine Terrakotten etc., und so persönliche Beziehungen zu diesem Forscher bekommt, als wenn er vom Katheder aus das trockene Referat hört, dass der Mann den Gesichtswinkel konstruirt und Plattfusssohlen erfunden habe.

Dem Materialismus der Jünger des Aeskulap soll durch diesen Anschauungsunterricht gleichzeitig ein Paroli geboten werden”, aldus uit zich HOLLÄNDER over de beteekenis eener dergelijke tentoonstelling.

De directie van het Germaansche museum was zoozeer van het belang dezer expositie doordrongen, dat zij voor deze maal van haar principes heeft willen afwijken en enkele belangrijke specimina in bruikleen heeft afgestaan.

Ook uit het buitenland kwamen inzendingen; zoo van prof. VAN LEERSUM uit Leiden, terwijl dr. DANIELS een collectie uit het mediko-historische museum te Amsterdam heeft gezonden.

HOLLÄNDER was zoo vriendelijk in persoon mij rond te geleiden en op het merkwaardigste opmerkzaam te maken, zoodat ik in korten tijd een overzicht kon krijgen van hetgeen al zoo te bestudeeren was.

Men heeft de voorwerpen in zeven groepen gerangschikt.

De eerste groep omvat origineele schilderijen, aquarellen en teekeningen, voor zoover deze voor den mediko-historicus van beteekenis kunnen zijn. Uit deze groep kan wel het duidelijkst blijken, welke plaats de kunst in de geneeskunde inneemt. „Wem der Heilandsberuf des Arztes in seiner ganzen Grosse aufgegangen ist, der fragt nicht mehr nach den Fäden, die von der Medizin zur bildenden Kunst hinüber führen, der sieht mit *einem* grossen leuchtenden Blick das weite glänzende Wundergewerbe *aller* Künste, wie sie sich durch einander und in einander schlingen als die grossen Trösterinnen der Menschheit, die uns heilen von allem „grossen” und „kleinen” Erdenjammer — sei es auch nur für kurze Zeit — (SUDHOFF).

Het behoeft wel niet nader uiteengezet te worden, hoe voor de studie der historia medicinae dergelijke kunstvoorwerpen, schilderijen en teekeningen gewichtige documenten kunnen uitmaken. Zij geven ons niet zelden een inzicht in de gebruikelijke behandelingsmethoden in een bepaalde tijdsperiode; wij zien daarop vaak afgebeeld de instrumenten, welke daarbij gebruikt werden, wij kunnen daaruit aflezen, welke ziekten voorkwamen en hoe men die trachtte te bestrijden, welke hulp bij de verlossing werd verleend en hoe het pasgeboren kind werd verpleegd; zij toonen ons de inrichting van

gasthuizen en apotheken; niet zelden hekelen zij op scherpe wijze de misbruiken van de geneeskundigen of van hen, die zich daarvoor uitgaven. Eindelijk vermogen de portretten van beroemde historische geneeskundigen dezen nader tot ons te brengen.

Onder de vele portretten van geneeskundigen, op de tentoonstelling voorhanden, noteerde ik er twee van BOERHAAVE, verder van VAN SWIETEN, GEORG ERNST STAHL, den anatoom LIEBERKÜHN, ANDREAS COTHENIUS, den generaalstafarts in den zevenjarigen oorlog. Verder een matige copie van de „Anatomische Les van doctor TULPIUS”. Dr. DANIELS had ook ingestuurd het door hem ontdekte portret van VESALIUS, dat hij aan TITIAAN's leerling VAN CALCAR toeschrijft. Tegen een origineel portret, dat PARACELSDUS moet voorstellen, bezig een sectie te verrichten, daarbij wijzende op een rol, op welke de beteekenis der anatomie in verzen wordt bezongen, heb ik bezwaren; want ik geloof niet, dat dit een portret van PARACELSDUS kan zijn. Vooreerst heeft het te weinig overeenkomst met de andere mij bekende portretten van dezen hervormer, en verder kende PARACELSDUS te weinig waarde aan de anatomie toe, om hem in zijn portret op een lofrede daarvan te laten wijzen.

Aanleiding tot bedenkingen geeft mij ook het schilderijtje, dat als een TERBORCH in den catalogus geboekt staat, dateerende van het jaar 1618, voorstellende een bezoek bij den geneesheer. Den bezoekers der tentoonstelling wordt medegedeeld, dat dit stukje zoo bijzonder interessant is, omdat het het oudste werk zou voorstellen, dat van TERBORCH bekend is. Aangenomen dat dit stuk werkelijk een TERBORCH is, wat ik voor mij sterk betwijfel, dan moet toch zeker de dateering er van foutief zijn. Immers TERBORCH werd geboren in het jaar 1617 en het laat zich wel niet denken, dat hij reeds als zuigeling aan het schilderen is getrokken en reeds in 1618 zijn eerste werk had voltooid. MAX ROOSSES, de conservator van het Museum Plantin, zegt in zijn werk „De Oude Hollandsche en Vlaamsche Meesters in den Louvre en in de National Gallery”, dat TERBORCH eerst omstreeks 1635 is begonnen te schilderen.

Ook de als DAVID TENIERS gecatalogiseerde „Flämische Barbier-Chirurgentube” is stellig geen TENIERS. Trouwens HOLLÄNDER, wiens aandacht ik hierop vestigde, heeft mij dat ook willen toegeven.

Maar er zijn nog andere stukken, tegen wier attributie ik bezwaar heb. Echter gedooft de aard van het Tijdschrift niet, nader hierop in te gaan. Toch heb ik met een enkel woord dit willen vermelden, vooreerst omdat deze tentoonstelling tevens als een kunsthistorische is bedoeld, maar daarmede dan ook aan de eischen der kunsthistorie zoo goed mogelijk moet voldoen, maar vooral daarom, omdat zij toch wel in hoofzaak door medici zal worden bezocht, dus door op kunstgebied over het algemeen niet, of weinig bekenden, en juist tegenover dezulken is men nog meer verplicht, onjuiste kunstbegrippen te voorkomen. De kunsthistorici zijn in den regel zelf wel in staat het kaf van het koren te onderscheiden.

Uit het BOERHAAVE-laboratorium te Leiden was nog gestuurd het portret van een man, genaamd JAN DOODT, die aan eigen lichaam de steensnede verrichtte; daarbij het mes, de steen en de notarieele akte.

Een curiosum is ook het portret van den man, bij wien, voor zoover bekend, de eerste gastrotomie is gedaan. Het was op den 19den Mei van het

jaar 1635, dat de boerenknecht, ANDREAS GRUNHEIDE uit Grunwald bij Königsberg zich onwel gevoelde en over neiging tot braken klaagde. Om het braken te bevorderen nam hij een mes en bewoog het heft ervan in zijn keel rond, toen plotseling het mes aan zijn hand ontschoot en in den slokdarm geraakte, vanwaar het afzakte tot in de maag. ANDREAS werd daarop naar Königsberg vervoerd, waar prof. DANIEL BECKHEER hem den 9den Juli (!) in tegenwoordigheid van vele geneesheeren door een wondarts, genaamd DANIEL SCHWABE liet opereeren. De operatie moet goed geslaagd zijn, want de historie vertelt verder, dat ANDREAS in het jaar 1641 in het huwelijk is getreden en zich te Landsberg metterwoon vestigde. Het verwijderde mes moet nog in de bibliotheek te Königsberg te zien zijn.

Van medico-historische beteekenis, omdat het teekent den tijd, waarin men meende door gebeden en godsdienstige overpeinzingen meer tegen ziekten te vermogen dan met de hulp van den geneesheer, is een Duitsch schilderij van het jaar 1643. Het stelt Christus voor als apotheker met een weegschaal in de hand in een apotheek staande. Om hem heen staan flesschen en potten, zooals zij toendertijd in de apotheek in gebruik waren, met opschriften als „Liebe, Genade, Barmherzigkeit” enz., terwijl onderaan op het schilderij geschreven staat „Kommt her alle die ihr muhselig und belade seide; Ich will euch erquicke. Die Starcke bedarffe des Arztes nicht, sondern die Krancke ruff mich an zur Zeit”.

Onder de teekeningen, welke men in deze groep vindt, zijn belangrijk de origineele teekeningen voor SWAMMERDAM'S „Bijbel der Natuur”, verder die van JOANNUS WANDELAAR voor het werk van ALBINUS „Tabulae sceleti et musculorum corporis humani” en die van PETRUS CAMPER. Aan deze, van uit Leiden gezonden teekeningen, heeft prof. VAN LEERSUM eenige historische notities toegevoegd.

Van de talrijke teekeningen, welke CAMPER gemaakt heeft (ongeveer 700), waren hier in hoofdzaak slechts die, welke hij gebruikt heeft ter aanduiding zijner methode om den gezichtshoek te bepalen. Eerst na zijn dood is deze door zijn zoon gepubliceerd onder den titel „Verhandeling van PETRUS CAMPER over het natuurlijk verschil der Wezenstrekken in Menschen van onderscheiden Landaart en Ouderdom; Over het schoon in antyke Beelden en gesneedene Steenen. Gevolgd door een voorstel van een nieuwe manier om hoofden van allerley menschen met zekerheid te tekenen. Utrecht, MDCCXCI”.

Interessant is ook van JOHANN KONRAD PEYER de teekening, voorstellende den bouw der maagklieren, toegevoegd aan een brief van PEYER aan den arts JOHANN WEPFER te Schaffhausen. Uit dezen brief blijkt, dat PEYER zich reeds als student te Parijs onder DUVERNEY met de studie van den tractus intestinalis heeft beziggehouden.

Van DÜRER was hier een zeer fraaie teekening, behoorende bij een brief van den schilder aan zijn geneesheer. Het stelt voor een zelfportret als naakt figuur, waarbij hij met den wijsvinger der rechterhand wijst op de miltstreek.

Bovenaan staat op de teekening geschreven „Do der gelb Fleck ist und mit dem Finger druwff deutt, do ist mir weh”.

De tweede groep is die van de graphische kunst. Hierin vindt men oorspronkelijke houtsneden, kopergravures, etsen, lithographieën enz., voor geneeskundige werken of vlugbladen vervaardigd; verder voor portretten van

beroemde geneesheeren. Het gaat niet aan deze afzonderlijk te bespreken, daarvoor is het aantal te groot, terwijl zelfs de ruimte ontbrak ze allen tentoontestellen. Er waren daaronder zeer zeldzame en tevens leerzame exemplaren, ook zeer vermakelijke. In HOLLÄNDER'S boek „Die Karikatur und Satire in der Midizin” vindt men een groot aantal er van gereproduceerd.

De derde groep omvat de plastieken: bronzen, ceramieken, murten enz.

Dr. DANIELS had uit het medische museum gezonden de groote bronzen groep, welke aan dr. R. T. HART op zijn 25-jarig jubileum door zijn dankbare patiënten werd aangeboden. Zij stelt den dokter voor, een zieke dame den pols voelende. Voor zoover bekend is, is dit het eenige voorbeeld van een afbeeldsel in brons van een geneesheer, tijdens diens leven vervaardigd en hem door zijn patiënten aangeboden.

Zeer aardig is de bronzen groep, ter herinnering aan de invoering der chloroformnarkose in Duitschland, door den beeldhouwer WILHELM WOLFF (der Tierwolff) gemaakt. SCHÖNLEIN wilde bij dieren de werking der chloroformnarkose bestudeeren. Hij kreeg daartoe van FRIEDRICH WILHELM IV de toestemming om een blinden beer uit den zoölogischen tuin te narkotiseeren en [in deze narkose de cataract-operatie te verrichten. De operatie gelukte uitstekend, maar de beer ontwaakte niet meer. Geheel Berlijn amuseerde zich nu om SCHÖNLEIN en de beeldhouwer WOLFF modelleerde deze groep. Men ziet den ouden beer in een gemakkelijken stoel zitten om de operatie te ondergaan. Om hem heen staan belangstellende geneesheeren, allen als dieren voorgesteld, om de merkwaardige operatie gade te slaan. Aan deze dieren gaf WOLFF de physiognomieën der bekende Berlijnsche professoren. WOLFF loofde een prijs uit aan dengene, die de aardigste dichterlijke verklaring van de groep maakte; het beste vers luidde aldus:

„Der Bär ist nu ein toter Mann
Das Chloroform hat Schuld daran
Ein ärztliches Kollegium
Ging mit dem Vieh zu menschlich um
Das Füchsllein greint, das Bärlein flennt
Der Wolff setzt ihm dies Monument”.

De dichter van dit vers bleek te zijn de jonge student PAUL HEYSE.

Bij deze afdeeling zijn ook ingedeeld een aantal „Votivgegenstände”. Het was in den overouden tijd gebruik, dat iemand die van een aandoening van een of ander lichaamsdeel genezen was, uit dankbaarheid aan de godheid een afbeeldsel van het genezen lichaamsdeel wijdde. Niet zelden waren deze van edele metalen gemaakt. Zoo vindt men hier tentoongesteld een aantal armen, beenen, genitaliën, borsten, enz., ja één gelukkige heef zelfs zijn geheelen tractus intestinalis aangeboden; blijkbaar was hij het niet met zich zelf eens waar de bron van zijn buiklijden gezeteld was.

Onder de ceramieken merkte ik op fraaie exemplaren van aderlaatschalen, barbiersbekkens, vrouwenschalen, waarin aan de kraamvrouw de soep werd toegediend. Zij werden vaak door beroemde schilders versierd met afbeeldingen, op de bevalling betrekking hebbend. Verder porceleinen oogschalen, apotheekvaatwerk enz.

Het aantal geëxposeerde munten met Aesculaap er op afgebeeld is zeer

groot. Daaronder zijn er verscheidene van zeer ouden datum. Zoo bijv. de bronzen munten van de stad Pergamum, met de om den Omphalos geslingerde slang, uit de tweede en eerste eeuw vóór Christus, verder even oude munten van de stad Cos met de slang van Asklepios; een groot aantal Romeinsche munten uit de eerste eeuwen na Christus. Zeer interessant is een zilveren munt van de stad Himera op Sicilië, afkomstig van de vijfde eeuw vóór Christus. Men ziet hierop een bronnympe en een Silenus, die zich door den uit een leeuwenmuil ontspringende waterstraal van de warme bron laat besproeien.

Niet minder talrijk is het aantal munten en medailles, waarop men de portretten van bekende geneeskundigen ziet afgebeeld; er zijn er eenige honderden.

Ten slotte vindt men hier nog de collectie „Wittenberger Pesttalen en Cholera medaillen” van dr. PFEIFFER uit Weimar. De Wittenberger Pesttaler zijn gekenmerkt op den avers door de bijbelsche voorstelling uit het vierde boek Mozes 21 V. 8: de door Mozes opgerichte paal met de metalen slang, welke aan de daarheen opziende zieken genezing kan brengen. Men ziet den paal omgeven door aanbidders of door lijken, terwijl de spreuk te lezen is: „Wer von den giftigen Schlangen gebissen ist und die eherne Schlange ansieht, der soll nicht sterben”. De revers vertoont Christus aan het kruis met het bijbelmotief uit Johannes 3: „Wer an mich glaubt, der hat das ewige Leben”.

Deze Pesttaler dateeren voor het meerendeel uit de 16de eeuw.

De vierde groep omvat de voorwerpen van kunsthandwerk, voor zoover zij voor medische doeleinden werden gebruikt. Men vindt daaronder verschillende chirurgische, verloskundige, tandheelkundige instrumenten, kunstmatige ledematen, enz. Van de laatste is het oudste aanwezige exemplaar een metalen kunstarm en hand van het einde der 15de eeuw. De vier vingers zijn afzonderlijk naar de hand te bewegen, welke beweging in bijna elken stand kan worden opgehouden. Bij het buigen der vingers nadert tegelijkertijd de duim de hand, zoodat het mogelijk was met deze kunsthand een vuist te maken. Door druk op een knop aan de rugzijde der hand springen de vingers weder in strekstelling. Van historische waarde is de kunsthand van GÖTZ VON BERLICHINGEN van het jaar 1504. Op 23-jarigen leeftijd verloor deze ridder zijn rechterhand tengevolge van een schot bij de belegering van Landshut.

Ook is hier aanwezig de kunsthand met bewegelijke vingers, met welke de generaal VON LAUE den veldtocht 70—71 medemaakte. Onder deze groep vindt men ook nog een aantal zeer kunstig versierde kuisheidsgordels, zoowel voor vrouwen als voor mannen.

De vijfde groep omvat oude geïllustreerde geneeskundige prachtwerken en geïllustreerde manuskripten. Daarvan noteer ik slechts als tot de merkwaardigsten behorend de anatomische teekeningen van LEONARDO DA VINCI en ALBRECHT DURER; de uitgave van de anatomie van MONDINUS van 1316 (LIPTZICK 1494), de commentaria cum additionibus et Isagogae breves van BERENGAR DA CARPI, 1522; verschillende uitgaven van ANDREAS VESALIUS „de corporis humani fabrica”, waaronder ook de uitgave van BOERHAAVE.

Het oudste aanwezige werk is dat van ORTOLF VON BAYERLAND. „Arzneybuch

van 1479 in originalband, einer der ältesten mediz. Inkunabeln. Das artzneybuch hat getruickt und vollendet Anthonius Sorg zu Augspurg anno 1479".

ENGELMANN'S „bouk van den proprietzen" door dr. DANIELS gezonden, dateert van 1485.

Het oudste geïllustreerde manuskript is dat van CONSTANTINUS AFRICANUS (viaticum de signis, causis et curis aegritudinum) van 1280, in Italië geschreven.

Het manuskript van ALEXANDER MAGNUS „Hortus sanitatis de herbis, plantis et arboribus" is te koop. Misschien dat een der lezers van het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* daarvoor de gevraagde som van 4500 Mark beschikbaar stelt?

In de zesde afdeeling zijn opgenomen de praehistorische en Romeinsche instrumenten. Van de laatste vindt men hier een aantal bronzen pincetten, haken, scherpe lepels, spatels, sonden en messen, terwijl uit den jongen steentijd eveneens voorhanden zijn messen, zagen, amuletten enz. alle van vuursteen vervaardigd.

Ten slotte de zevende groep, die van de varia en de photographieën.

Onder de varia merkte ik o. a. op den vrouwelijken schedel uit de verzameling van GALL met cijfers, de organen van de hersenen aanwijzend. Verder den eersten door HELMHOLTZ geconstrueerden oogspiegel enz.

Met dit overzicht hoop ik, dat het mij gelukt zal zijn den lezers een indruk te geven van hetgeen deze interessante expositie opleverde. Interessant toch was zij, niet zoozeer door de kwantiteit, als wel door de kwaliteit der tentoongestelde voorwerpen, waar dr. HOLLÄNDER zooveel mogelijk slechts origineele exemplaren heeft opgenomen. Hem komt daarvoor alle lof toe.

Mij persoonlijk past een woord van dank aan mevrouw en dr. HOLLÄNDER voor de gastvrije ontvangst mij bereid, welke ik grootendeels verschuldigd ben aan de welwillende introductie van dr. DANIELS en prof. LANZ.

Want zeer zeker heeft men in mijn persoon den representant van dr. DANIELS, die zelf verhinderd was naar Berlijn te vertrekken, willen huldigen.

Het deed mij genoegen te constateeren, dat de inzendingen van dr. DANIELS en prof. VAN LEERSUM werden op prijsgesteld

Prof. LANZ kan ik hierbij tevens complimenteeren met zijn inzending Italiaansche kunst naar het „kaiser-Friedrich. Verein", waar ik zijn stukken met genoegen heb weergezien.

Uit deze medico-historische tentoonstelling is duidelijk gebleken, dat wetenschap en kunst elkaar de hand kunnen reiken en niet tegenover elkaar behoeven te staan.

„Es gehört zu den trivialen Torheiten unserer Zeit, in Wissenschaft und Kunst eine Art von Gegensatz sehen zu wollen" schreef nog BILLROTH aan prof. LÜBKE. Laten wij hopen, dat deze dwaze ideeën nu verdwenen zijn.

„Vereint die Wissenschaft, die Kunst, das Leben"!

„Getrennt ist die Wissenschaft blass, die Kunst mager und das Leben kränklich".

De Redactie zeg ik hierbij dank voor de opname van mijn brief.

Berlijn,
10 Maart 1906.

Hoogachtend
dw. dr.

J. P. KLEIWEG DE ZWAAN.